

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Rekening bewijs en reliqua' Het financiële beleid van het Amsterdamse Korendragersgilde
Paesie, R.

Citation

Paesie, R. (2012). 'Rekening bewijs en reliqua': Het financiële beleid van het Amsterdamse Korendragersgilde. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 31(1), 3-26. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306134>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306134>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Inhoud

Verschenen twee keer per jaar. Uitgegeven door de Nederlandse Vereniging voor Zeege-schiedenis met de Directie van Oostersche Handel en Reederijen. Het tijdschrift is het officiële orgaan van de Nederlandse Vereniging voor Zeege-schiedenis (1961-1981). ISSN 0167-9988.

Redactie-secretariaat: Maritiemuseum, Postbus 10.000, 1730 CA Den Helder, inw@maritiem.nl

(kopij)

Redactie

dr. G.M.W. Ards, Houtlaan 35, 9463 PB Exel, tel. 0392-264229

'Reekening bewijs en reliqua' *Het financiële beleid van het Amsterdamse Korendragersgilde* 3

RUUD PAESIE

Corresponderen om te overleven *Het economische belang van persoonlijke brieven uit zeventiende-eeuws Suriname* 27

SUZE ZIJLSTRA

Geborgen of gezonken, gered of verdronken *Papieren getuigen van scheepsrampen rond Texel (1575-1795)* 42

MAARTEN HELL & WILMA GIJSBERS

Summaries 60

In Memoriam *Dr. Ph. M. Bosscher (1936-2011)* 63

Anekdoten *Admiraal Tromp uit Friesland* 65

RON BRAND

Boekbesprekingen 68

Signalementen 105

Nieuwe boeken en artikelen 113

RON BRAND

Agenda 174

dr. J.C.A. Scholten-Brack (voorzitter), dr. C. van Bochove, dr. J.B. Leinenga (penningmeester), M.Y. Plantier MA (secretaris)

Aanmelding voor het lidmaatschap bij de secretaris, mw. M.Y. (Manon) Plantier MA Castrup-Baarsma-A, 2612 EX Delft, tel. 06-4073 9097, zeege-schiedenis@gmail.com

Contributie inclusief abonnement op Tijdschrift voor Zeege-schiedenis € 30,- (binnenland) (studenten tot 26 jaar € 18,50 na sturen fotokopie collegekaart en identiteitsbewijs) en € 33,50 (buitenland) over te maken op rekening 39050 ten name van de penningmeester van de verening te Emmen. Looze nummers kosten € 15,- (excl. verzendkosten).

Leden- en abonnementenadministratie: dr. J.B. Leinenga, Laan van de Burck 530, 7823 RM Emmen

Website: www.zeege-schiedenis.nl

Productie, distributie en verkoop: Amsterdam University Press, Herengracht 231, 1016 EC Amsterdam, tel. 020-4100050, info@amup.nl

'Reekening bewijs en reliqua'

*Het financiële beleid van het Amsterdamse Korendragersgilde**

RUUD PAESIE

In de vroegmoderne tijd vormde de Oostzeehandel en in het bijzonder de graanhandel de basis van de Amsterdamse economie. Het geïmporteerde graan diende niet alleen voor de lokale voedselvoorziening, maar werd ook opgeslagen om op een later tijdstip met handelswinst naar andere Europese bestemmingen uit te voeren. Hoewel de traditionele opvattingen over de Republiek als stapelmarkt voor Europa in de afgelopen jaren onder druk zijn komen te staan, bleef Amsterdam voor 'vrijwel heel Europa de graanmarkt waar men zich toe wendde wanneer de aanvoer uit andere bronnen stokte'.¹ De Baltische graanhandel stimuleerde bovendien andere economische sectoren, zoals de scheepsbouw, visserij en textielnijverheid. Het was de 'moedernegotie' of ruggengraat van de Amsterdamse koophandel.

De volumineuze graanhandel zorgde voor veel werkgelegenheid in de Amsterdamse havens. Graan en andere bulkgoederen werden met schuiten en lichters van de voor anker liggende zeeschepen naar de kaden vervoerd.² Daar werden ze door zakkendragers gelost, waarna de goederen in open zakken naar de pakhuizen werden gedragen. Omdat voornamelijk graan werd versjouwd, werden deze havenarbeiders in de Noord-Hollandse havensteden doorgaans korendragers genoemd.³ Zodra het graan werd verkocht, moest dat eerst worden gemeten, wat door korenmeters en korenzetters werd uitgevoerd. Deze verschillende beroepsgroepen die bij het

* Het onderzoek voor dit artikel werd mogelijk gemaakt door het Fonds Directie der Oostersche Handel en Reederijen. Met dank aan Jan Lucassen en Piet Lourens voor hun inhoudelijk commentaar.

- 1 C.M. Lesger, 'De mythe van de Hollandse wereldstapelmarkt in de zeventiende eeuw' in: *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* (Amsterdam 1999) 6-25.
- 2 J.M.W.G. Lucassen, 'Work on the docks: sailors' labour productivity and the organisation of loading and unloading' in: R.W. Unger (ed.), *Shipping and economic growth 1350-1850* (Leiden 2011) 273-275.
- 3 Zie voor de geschiedenis van de pre-industriële havenarbeid en dragersgilden: Collectie M. van der Velden in het Maritiem Museum Rotterdam.

transport en het meten van graan betrokken waren, hadden zich in ambachtsgilden georganiseerd.⁴ Toen de nationale overheid op 5 oktober 1798 het gildesysteem afschafte, bleven de corporaties van beëdigde stedelijke werkers van dragers, wegers en meters gehandhaafd. Omdat de opheffing van de gilden veel weerstand opriep, werd de uitvoering van het besluit tegengewerkt. Uiteindelijk vond de definitieve liquidatie van de ambachtsgilden, met uitzondering van die van beëdigde vervoerders, meters en wegers, pas in 1820 plaats. Het Korendragersgilde ging daarna over in het beroepsgebonden fonds van korendragers.⁵

De Amsterdamse graanhandel is door M. van Tielhof diepgaand onderzocht. Uit haar onderzoek blijkt dat deze handel niet constant is geweest. Na een sterke opkomst en bloei vanaf de zestiende eeuw tot halverwege de zeventiende eeuw trad stagnatie op. Deze terugval duurde tot ongeveer 1760. Daarna bloeide de Amsterdamse graanhandel weer op om vervolgens in de negentiende eeuw in de marge te verdwijnen. Van Tielhof heeft de gildearchieven van de korenlichterlieden, korendragers en koreneters in haar onderzoek betrokken. Althans, voor zover dat mogelijk was. Want het archief van het Amsterdamse Korendragersgilde is slechts ten dele bewaard en bevat voornamelijk laat achttiende- en negentiende-eeuwse stukken.⁶

Waarschijnlijk om diezelfde reden heeft S.B. Bos, die het beroepsgebonden systeem van onderlinge hulpverlening van en door in gilden verenigde ambachtslieden uitvoerig heeft onderzocht, geen aandacht kunnen besteden aan het financiële beleid van het Amsterdamse Korendragersgilde. Wel heeft zij het Amsterdamse Turfdragersgilde in haar studie betrokken. Bos heeft op overtuigende wijze aangetoond dat er talrijke variaties bestonden in organisatie en financiering van het Europese gildesysteem.⁷

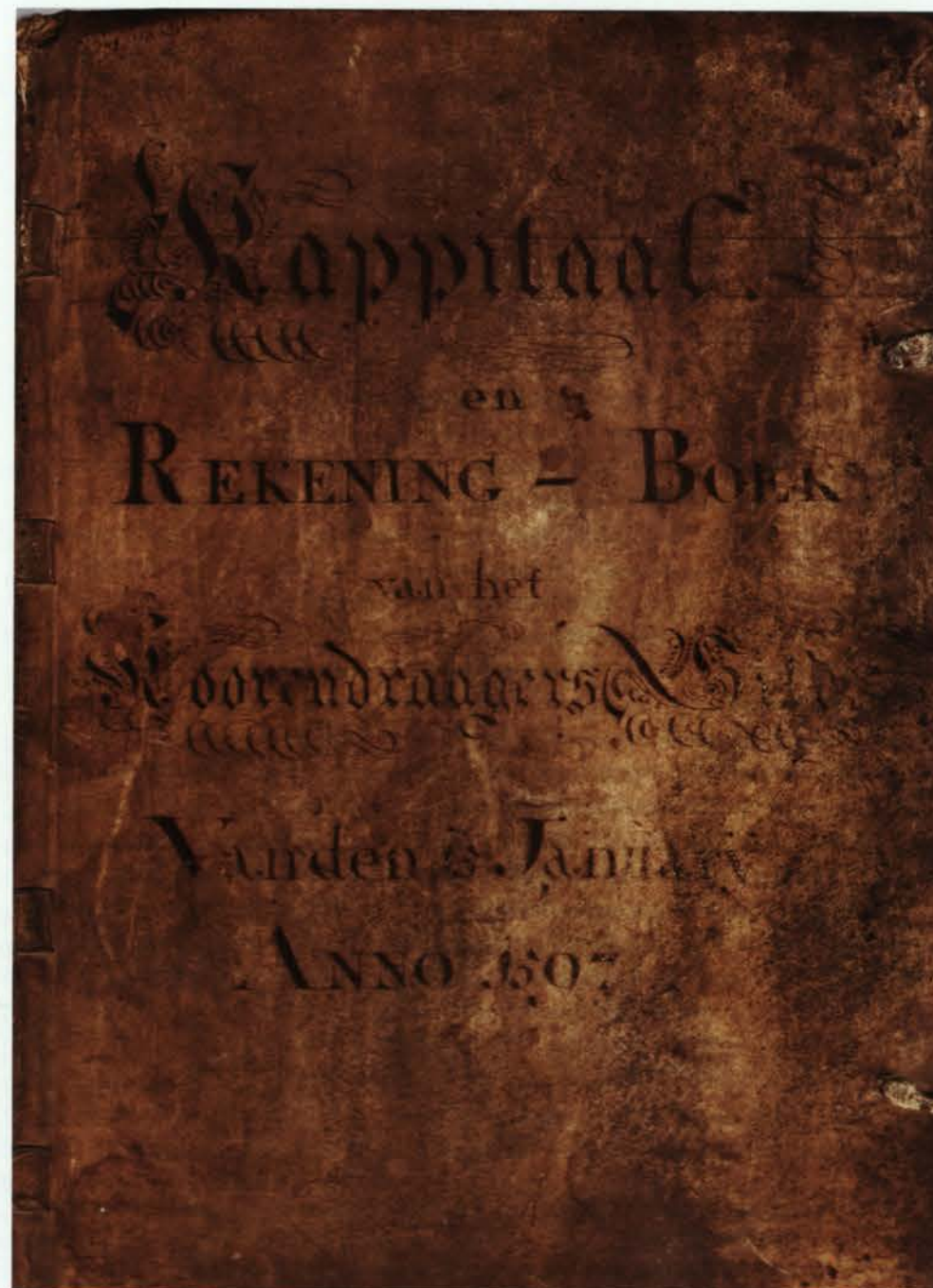
Recent werd de financiële administratie van het Amsterdamse Korendragersgilde in een particuliere collectie aangetroffen. Het betreft de zogenaamde kapitaal- en rekeningboeken die ieder voorjaar door secretarissen van de stad werden opgesteld en ondertekend. In drie kloeki folianten staan de jaarlijkse inkomsten, uitgaven en het gildekapitaal van 1596 tot 1890 opgetekend. Deze unieke vondst biedt gelegenheid om de grootste Amsterdamse corporatie van havenarbeiders in de vroeg-

4 J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815: De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 482-483.

5 J.A.G.M. van Genabeek, 'De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies' in: *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 75 (1994) 63-90; Zie voor de opheffing van het gildesysteem: C. Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam 1938).

6 M. van Tielhof, *The 'Mother of all Trades': The Baltic grain trade in Amsterdam from the late 16th tot the early 19th century* (Leiden-Boston-Köln 2002).

7 S.B. Bos, 'Uyt liefde tot malcander': *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820)* (Amsterdam 1998).

Perkamenten manuscriptband van het Kappitaal en Rekening-Boek van het Koorndraagersgilde vanden 15 Januarij Anno 1597. Particuliere collectie.

moderne tijd te bestuderen. In deze bijdrage zal de financiële ontwikkeling van het Korendragersgilde vergeleken worden met de door Van Tielhof geschetste periodisering van de Amsterdamse graanhandel. Treffen we de verwachte economische ontwikkeling van het gilde aan die past bij het verloop van de graanhandel of wijkt die daar van af? En welke maatregelen heeft de organisatie getroffen om dekking van haar sociale stelsel te garanderen? Voor de beantwoording van deze vragen zal het eerste deel van de hiervoor genoemde kapitaal- en rekeningboeken centraal staan.⁸

HET KORENDRAGERSGILDE

Halverwege de zestiende eeuw organiseerden korendragers en korenmeters zich in een apart ambachtsgilde. Deze samenwerking bleef tot 1589 in stand, waarna de korenmeters zich afscheidden. Onder korendragers bracht men onderscheid aan tussen dragers van de 'grote gang' en die van de 'kleine gang'. De eerste groep droeg het graan over een gang of loopplank van de vaartuigen naar de pakhuizen. De tweede groep bestond uit zakophouders en havenarbeiders die het graan in kleinere schepen storten. In 1655 gingen de korendragers en korenstorters samen in één gilde en vormden het Korendragers- en Korenstortersgilde.⁹ Gemakshalve zullen we in het vervolg alleen over het Korendragersgilde spreken, ook als er reeds van fusie tussen beide gilden sprake is.

In tegenstelling tot de ambachtsgilden in de nijverheid bestonden bij de transportgilden van voedsel en brandstof geen meesters of bazen. Hun gildemonopolie had betrekking op diensten en niet op producten. Omdat deze dragersgilden uit ongeschoolde loonafhankelijke arbeiders bestonden, hadden deze corporaties een aparte status. Het stadsbestuur had belang bij een goede distributie van primaire levensbehoeften en trachtte daar via de gilden grip op te krijgen. Daarom werden de transportgilden gevormd door havenarbeiders die door het stadsbestuur waren geadmiteerd en bestuurd werden door wisselende overliden. Om rechtskracht te houden tegenover leden en niet-leden werden de gildereglementen alleen met goedkeuring van de magistraat gewijzigd. Om als gildelid in aanmerking te komen, moest de korendrager 'poorter' of inwoner van Amsterdam zijn. In 1674 volgde een aanscherping van het toelatingsreglement en moest de havenarbeider tussen de 18 en 38 jaar oud zijn. Deze maatregel was in het leven geroepen om de gildebos, de kas

8 Particulier Archief (PA), Kapitaal en Rekening-Boek van het Koorndragersgilde vanden 15 January Anno 1597, 1597-1822 (KRK I); Ibidem, Kapitaal en Rekening boek van het Koorndragersgilde, 1820-1865 (KRK II); Ibidem, Kapitaal en Rekening Boek van het Koorndragers Fonds, 1865-1890 (KRK III).

9 H. Noordkerk, *Handvesten ofte privilegiën ende octroyen; mitsgaders willekeuren, costuimen, ordonnantien en handelingen der stad Amstelredam*, 4 delen (Amsterdam 1748-1777) 1317 en 1321.

waaruit gildeleden bij ziekte of ouderdom een uitkering genoten, in het vervolg te ontlasten.¹⁰

Korendragers waren als enige gerechtigd om graan en zout na de eerste inkoop op te dragen. Na de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in 1602 werden specerijen daar aan toegevoegd. Bovendien blijkt uit boetes, opgelegd aan personen die ongeoorloofd werk hadden verricht, dat korendragers ook zaden en peulvruchten droegen.¹¹ Door de gildedwang bestond geen ruimte voor particulier initiatief. Handelaren waren zodoende gedwongen om hun goederen binnen de stad te laten transporteren, te meten of te wegen, door leden van de gilden. Om niet voor ongeoorloofd werk bekeurd te worden, traden ook beroepsgroepen die in aanraking kwamen met granen en het soms moesten dragen tot het korendragersgilde toe. Korenlichterlieden en schuitenvoerders, die het graan in vaartuigen van de gearriveerde zeeschepen naar de kaden brachten, waren praktisch altijd lid van het gilde. Daarnaast bestond een deel van de georganiseerde havenarbeiders uit sjouwers die het dragen van graan als nevenberoep hadden. Tot deze deeltijd-korendragers behoorden bijvoorbeeld de korenverschietters, werklieden die het graan in de pakhuizen omwoelden om broei te voorkomen. Tenslotte waren er nog de korenfactoren en makelaars die tussen de kooplieden en korendragers optraden en de laatstgenoemden uitbetaalden. Zij moesten gildelid zijn om de loopplanken, trappen en zakken van het gilde te huren. Hoewel in de gildadministratie geen onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende leden was slechts een deel van hen als voltijd-korendrager werkzaam.¹² Er bestond dus een tweedeling onder deze havenarbeiders: zij die het dragen als hoofdberoep uitoefenden en zij die het gilde gedwongen hadden gekocht omdat ze onder bijzondere omstandigheden zakken droegen wat alleen aan gildeleden was toegestaan.¹³

Hoewel het Amsterdamse Korendragersgilde geen vastgesteld aantal leden kende, bestond er wel een 'natuurlijk' maximum dat door sociaal-economische factoren werd bepaald. Zo hadden kooplieden belang bij een hoog aanbod van schuitenvoerders en havenarbeiders die tegen een zo laag mogelijk loon hun werk snel en goed

10 Noordkerk, *Handvesten*, 1322; J.A.G.M. van van Genabeek, *Met vereende kracht risico's verzacht: De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid* (Amsterdam 1999) 52-62.

11 *Ordonnantien en willekeuren van het Koordragers Gild* (Amsterdam 1793), 31 juli 1603; Stadsarchief Amsterdam (SAA), Archief van de gilden en van het Brouwerscollege (Archief 366) nr. 621, 1745-1848.

12 I.H. van Eeghen, *Inventarissen der archieven van de gilden en van het Brouwerscollege* (Amsterdam 1951) 59 en 62-63.

13 M. van Tielhof, 'Stedelijke regulering van diensten op de stapelmarkt: De Amsterdamse korengilden' in: C.M. Lesger en L. Noordegraaf (eds.), *Ondernemers & bestuurders; Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam 1999) 509.

Korendragers aan het werk bij het lossen van graan uit lichters en het opbrengen in de pakhuizen. Prent van Jan Luyken. Particuliere collectie.

verrichten. Daarentegen droegen de gilden de zorg om het werkaanbod voor hun leden met goede verdiensten te garanderen. Het arbeidsaanbod mocht de vraag dus niet overstijgen. Aangezien de ledenadministratie van het korendragersgilde grotendeels verloren is gegaan, ontbreken de seriële gegevens voor een nauwkeurige bepaling van het jaarlijkse ledenaantal. Losse vermeldingen geven wel een indicatie

van het ledenverloop. Volgens een rekest, dat de overlieden van het korendragersgilde in 1640 opstelden, telde het gilde toen zevenhonderd leden. Dat aantal groeide gestaag. Volgens een verzoekschrift van 372 verontruste gildebroeders zou het gilde rond 1700 uit zo'n duizend leden hebben bestaan. De opstellers van de petitie drongen bij de magistraat aan om het ledenaantal terug te brengen, want door het beperkte werkaanbod zaten veel havenarbeiders om werk verlegen. In de eerste helft van de achttiende eeuw liep het aantal korendragers terug en rond 1740 waren er nog zo'n zeshonderd leden. Tot aan het begin van de negentiende eeuw bleef dat aantal rond de zeshonderd schommelen.¹⁴ Wel vertoonde het ledenaantal rond de eeuwwisseling steeds sterkere schommelingen en zou zelfs in het tweede decennium van de negentiende eeuw naar negenhonderd korendragers stijgen.¹⁵

FINANCIËN

Uit de nominatie van vier korendragers koos het Amsterdamse stadsbestuur ieder jaar twee nieuwe overlieden. Die werden voor twee jaar benoemd en traden vervolgens af. Het jaarlijkse gildebestuur bestond zodoende uit vier overlieden.¹⁶ De belangrijkste taak van de overlieden behelsde het financiële toezicht. De jaarlijkse boekhouding viel overigens niet samen met het kalenderjaar, maar liep van september tot september. Iedere overman droeg het financiële beheer van het gilde gedurende een bepaald deel van het jaar. Daarvoor hield hij een eigen kasboek bij. Bij overdracht van het ene naar het andere kwartier volgde kascontrole ten overstaan van de overige overlieden. De jaarlijkse verantwoording aan de stad legden zij vervolgens in januari af.¹⁷

De inkomsten van het Korendragersgilde kunnen in vier categorieën worden ingedeeld. Ten eerste waren er de entreegelden en jaarzangen of contributies van de leden. Om lid van het Korendragersgilde te worden, moest inschrijfgeld worden betaald. In 1579 bedroeg dat 24 stuivers, maar het werd tien jaar later naar drie gulden en in 1613 naar zes gulden verhoogd. Daarna volgden geregeld verhogingen. Door het beperkte werkaanbod wilde de hiervoor genoemde groep voltijdkorendragers, die omstreeks 1700 een petitie had opgesteld, het aantal gildebroeders terugbrengen. Weliswaar ging de magistraat niet op het voorstel in, maar gaf in 1702 wel toestemming om het entreegeld naar dertig en vervolgens in 1720 naar vijftig gulden te verhogen. Daardoor daalde het aantal deeltijdgildebroeders. Kennelijk bleef er een

¹⁴ Ibidem 507-510.

¹⁵ SAA, 366 nrs. 606 en 607, 1780-1874.

¹⁶ J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen [...]*, 3 delen (Amsterdam 1760-1767) II 448.

¹⁷ SAA, 366 nrs. 624-645, 1768-1769 en 1795-1814.

gespannen arbeidssituatie bestaan, want in 1748 dienden de overlieden een nieuw verzoek in bij het Amsterdamse stadsbestuur om het inschrijfgeld van niet-geboren poorters naar 75 gulden te verhogen. Ditmaal vond het verzoek geen gehoor bij de magistraat en toonde zij meer begrip voor de belangen van de handelaren.¹⁸ Toch diende de verhoging van het entreegeld niet louter en alleen als politiek-economisch instrument om de belangen van de voltijdsjouwers te behartigen. Het had wel degelijk een belangrijke financiële functie, zoals hierna zal blijken.

Naast het eenmalige inschrijfgeld betaalden de korendragers een jaarlijkse contributie. In 1596 bedroeg deze zogenoemde jaarzang tien stuivers. Aan het eind van de achttiende eeuw was die naar drie gulden opgelopen. De contributie moest aan het begin van het nieuwe boekhoudkundig jaar zijn voldaan. Bleef de korendrager in gebreke dan volgde royement.¹⁹ Ook boeten, opgelegd voor uiteenlopende overtredingen van gildebroeders, of bekeuringen voor kooplieden en makelaars vulden de gildekas.²⁰ Het innen van deze gelden geschiedde door een vast aangestelde gildeknecht die uit de korendragers was gekozen. Deze knecht was tevens verantwoordelijk voor de opsporing van "beunazen (sic) en onvrije personen". Naast weekloon ontving hij een percentage van alle geïnde gelden.²¹

UITKOPERS

Volgens de zeventiende-eeuwse keuren moesten korendragers het aangenomen werk zelf uitvoeren.²² Bij het Korenlichtermansgilde kende men vergelijkbare voorschriften: alleen gildebroeders die in het bezit van een 'vrijheid' of vaarrecht waren, mochten lichters voeren. Aan onvrije lieden werden boeten opgelegd, wat de gildedwang in stand hield. Halverwege de achttiende eeuw veranderde dat. Gildebroeders kregen in het vervolg toestemming om tegen betaling van een jaarlijkse uitkoopsom van vier gulden knechten op hun vaartuigen te plaatsen "die dikwijls nog vreemde sjouwers in dienst namen". Hoewel het geld aan het gilde werd afgedragen waren de uitkopers geen gildelid en konden zodoende geen aanspraak maken op het systeem van sociale voorzieningen.²³ Ook bij andere ambachtsgilden, zowel binnen

als buiten Amsterdam, konden niet-gildebroeders die bijvoorbeeld buiten de stad woonden door middel van een jaarlijkse uitkoop- of afkoopsom gildewerkzaamheden verrichten.²⁴

Van Tielhof meent dat voor dit systeem van onderaanneming bij het Amsterdamse Korendragersgilde weinig aanwijzingen bestaan.²⁵ Een stelling die moet worden herzien, want er blijkt wel degelijk voor een grote groep korendragers een jaarlijkse uitkoopsom te zijn betaald. In een bewaard gebleven kasboek uit 1768-1769 staan verscheidene inkomstenposten voor 'uitkopers' en 'meegangers' genoteerd.²⁶ Laat achttiende-eeuwse kasboeken laten bovendien zien dat deze jaarlijkse uitkoopsom 3,15 gulden bedroeg, waarvan de helft in de gildekas vloeiende. Zo werd in 1796 een bedrag van ruim 960 gulden aan het gilde uitgekeerd voor in totaal 610 uitkopers. Vanaf 1799 kwam de volledige uitkoopsom ten bate van de gildekas, mogelijk als gevolg van de turbulente politiek-economische ontwikkelingen en de daarmee samenhangende terugloop van het aantal gildebroeders.²⁷ Ook na 1820 bleef deze inkomstenbron nog enige jaren bestaan. Het kapitaal- en rekeningboek vermeldt over 1820 een bedrag van bijna 2.670 gulden voor 847 'leden uitkoop'. Daarnaast betaalden 886 korendragers in datzelfde jaar 2.658 gulden aan gezamenlijke jaarzangen. Op basis van het in 1827 uitgevaardigde Koninklijk Besluit, waarin de regels waren vastgelegd voor het in stand houden van de corporaties van dragers, meters en wegers, stelde het stadsbestuur nieuwe reglementen op en werd het uitkoopsysteem afgeschaft. Vermeldingen treffen we in de daaropvolgende jaren niet meer in de administratie aan.²⁸

OVERIGE INKOMSTEN

De tweede en derde inkomstenbron van het Korendragersgilde bestond uit huurpenningen uit roerende en onroerende goederen. De zakken, loopplanken en trappen die korendragers gebruikten, moesten door korenfactoren van het gilde worden

18 Van Tielhof, 'Stedelijke regulering' 510-515.

19 SAA, 366 nr. 606.

20 H. Blijham, *Dragers van 'Gouden Bulk'; Leven, werk en gilde van de achttiende-eeuwse turf- en korendragers in Weesp en Amsterdam* (niet gepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam 2000) 70.

21 *Ordonnantien*, 21 augustus 1749; Wagenaar, *Amsterdam* II 448.

22 Noordkerk, *Handvesten* 1111-1112.

23 I.H. van Eeghen, 'Theorie en praktijk in het gildewezen: Het Amsterdamse Korenlichtermansgilde', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 63 (1950) 66-70.

24 M. de Ridder, 'De ondersteuningsfondsen van de Amsterdamse gilden in de achttiende eeuw' in: *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 75 (1994) 115; M. van der Velden, 'Havenarbeid, dragersgilden: Vergeten historie' in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 45 (1982) 26; H. Deceulaer, 'Arbeidsregulering en loonvorming in de Antwerpse haven, 1585-1796' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 18 (1992) 26, 28 en 39.

25 Van Tielhof, 'Stedelijke regulering' 506.

26 SAA, 366 nr. 624, 3 december 1768 en 5 augustus 1769.

27 SAA, 366 nr. 629, 30 juni, 8 en 15 september 1798, 6 juli en 21 september 1799; SAA, 366 nr. 606. In 1799 kocht slecht één korendrager het gilde. In 1800 geen enkele en in 1801 één.

28 SAA, 5211 niet geïnventariseerd, Archief van de Commissie tot liquidatie van de gildedfondsen; PA, KRK II, 1820-1865.

gehuurd. Daarvoor bestonden vastgestelde prijzen die in de loop der tijd werden verhoogd. Aan de verhuur waren bovendien gebruiksregels verbonden. Zo waren de korenfactoren verplicht om de gehuurde zaken na afloop van het werk op te bergen. Verlies van zakken of ander materieel werd bekeurd.²⁹

Naast een eigen kantoor verwierf het gilde in de tweede helft van de zeventiende eeuw panden en pakhuizen. In 1670 was slechts sprake van twee huizen. Twintig jaar later had de organisatie ook twee pakhuizen in bezit. In 1711 wordt het totaal aan onroerend goed nader gespecificeerd. Volgens de jaarrekening bestond dat uit een huis aan de Rozengracht, een huis en achterhuis aan de Boomstraat en twee dubbele pakhuizen met drie woningen op het Prinseneiland. Het eerste pakhuis droeg de naam de 'Korendrager' en het tweede de 'Korendragerszak'. De waarde van deze bezittingen stond voor ruim 49.400 gulden geboekt.³⁰ Zowel de huizen als het grote aantal opslagruimten in de pakhuizen werden verhuurd, veelal aan korenfactoren.

De vierde inkomstenbron bestond uit obligaties en andere waardepapieren waar het gilde rente uit trok. Net als andere gilden belegde het Korendragersgilde haar financiële reserves in de tweede helft van de achttiende eeuw in obligaties, veelal schuldbrieven van het Hollandse gewest of Hollandse steden.³¹ Het aankopen van obligaties was een veilige belegging. Het waren langlopende leningen die voor vele jaren rente opleverden en dus een vaste inkomstenbron vormden. Het belegd kapitaal werd overigens niet door de gilden zelf beheerd, maar door burgemeesters en schepenen. En hoewel dit vrij verhandelbare effecten waren, kon verkoop door het stadsbestuur worden verhinderd. Wel konden gilden de rente ervan vrijelijk besteden. In 1798 hadden 45 Amsterdamse gilden voor bijna anderhalf miljoen gulden aan obligaties, met een gemiddelde van ruim 32.000 gulden.³² Het Korendragersgilde investeerde pas na 1741 in obligaties en kocht toen vijf schuldbrieven 'ten laste van 't gemeene land van Holland en West Vriesland' met een nominale waarde van tienduizend gulden.³³ Daarna volgden nieuwe investeringen. Aan het eind van de achttiende eeuw bezat het gilde een beleggingsportefeuille met een nominale waarde van 68.100 gulden.³⁴ De jaarlijkse inkomsten uit rente bedroegen toen 1.788 gulden.³⁵

29 *Ordonnantien*, 2 maart 1591, 27 maart 1598, 14 september 1618 en 28 april 1629.

30 PA, KRK I, 1670 en 1711; *Ordonnantien*, 10 januari 1691.

31 M.G. de Boer, 'De ondergang van de Amsterdamse gilden' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 47 (1932) 135.

32 Ridder, 'De ondersteuningsfondsen' 115; Genabeek, *Met vereende kracht* 63-65.

33 PA, KRK I, 1670 en 1741.

34 PA, KRK I, 1748, 1751, 1752, 1758, 1769, 1773, 1776, 1781, 1783, 1793 en 1798.

35 SAA, 366 nrs. 629, 631, 634 en 638, 1797-1799.

In 1820 was dat vermogen verder opgelopen en bezat het gilde voor 137.000 gulden aan obligaties, waarvan een deel niet rentedragend was.³⁶

UITGAVEN

Aan het begin van de zestiende eeuw waren veel ambachtsgilden nog aangewezen op informele hulp van familie of armenzorg. Na de Alteratie in 1578 veranderde dat en gingen ambachtsgilden op last van het Amsterdamse stadsbestuur over tot een beroepsgebonden systeem van interne hulpverlening. Daarvoor ontwikkelden zij een collectief hulpfonds waar gildeleden in geval van ziekte, ouderdom of weduwschap een beroep op konden doen. Een groot deel van de gilde-inkomsten werd in zogenaamde bossen of verzekeringskassen beheerd die door stadsbesturen werden gecontroleerd.³⁷

Tot 1589 hadden de korendragers een gezamenlijke bos met de koreneters. Daarna beheerden beide gilden een eigen kas. Naast ziekte- en ouderdomsuitkeringen had het Korendragersgilde andere uitgaven, zoals loon voor de overliden en onderhoud en opslag van materieel. Toch vormde onderstand verreweg de grootste uitgavenpost van het gilde. In 1613 berichtten de overliden bijvoorbeeld dat door tegenvalende inkomsten en wekelijkse uitkeringen aan oude en zieke gildebreeders de "bosse grootelijcx [was] verarmt".³⁸

De hoogte van de ziekte- en ouderdomsuitkering bedroeg aan het begin van de zeventiende eeuw 25 stuivers per week. Daarna werd die onder druk van de inflatie in stappen verhoogd naar vijftig stuivers in 1641.³⁹ Hoewel het gildebestuur alles in het werk stelde om het uitkeringsniveau te handhaven, moest het soms concessies doen. Aan het begin van de achttiende eeuw verlaagde het, als gevolg van teruglopende inkomsten, bijvoorbeeld de uitkering naar veertig stuivers. Deze maatregel zal hierna worden besproken. Toen het aantal 'bosleggers'⁴⁰ na 1760 toenam, rezen nieuwe

36 PA, KRK I, 1803, 1814, 1817 en 1820. Een deel bestond uit een rentegevende werkelijke schuld. Het andere deel uit een renteloze uitgestelde schuld die op termijn in een rentegevende schuld zou overgaan.

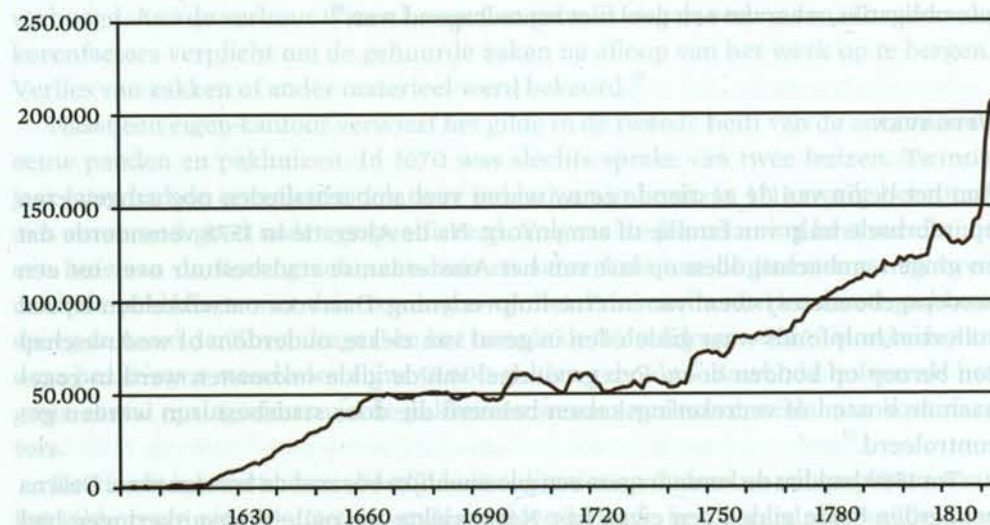
37 P. Lourens en J. Lucassen, 'De oprichting en ontwikkeling van ambachtsgilden in Nederland (dertiende-negentiende eeuw)' in: C. Lis en H. Soly (eds), *Werelden van verschil; ambachtsgilden in de Lage Landen* (Brussel 1997) 43-77; Bos, "Uyt liefde tot malcander" 327-342.

38 J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*, 3 delen ('s-Gravenhage 1929-1974) II, nr. 74, 2 april 1613.

39 *Ordonnantien*, artikel 44, 18 januari 1589, 14 september 1618, 24 juni 1626, 31 december 1635 en 17 september 1641.

40 Boslegger: gildebreders die een uitkering geniet.

GRAFIEK 1 Kapitaal Amsterdamse Korendragersgilde (in guldens), 1596-1821

Bron: PA, KKK I.

financiële zorgen. Om dat aantal terug te dringen, werd de pensioengerechtigde leeftijd in 1767 op 61 jaar vastgesteld. Daarvoor bestond geen vastgestelde leeftijd.⁴¹

KAPITAAL

Het beroepsgebonden systeem van sociale voorzieningen hield stand zolang de financiële huishouding van het gilde op orde was. Men streefde naar kapitaaloverschot. Met deze reserves konden perioden met tegenvallende inkomsten worden opgevangen. Daarnaast wendde men die aan voor nieuwe investeringen, waarmee aanvullende inkomsten konden worden gegenereerd. Perioden van kapitaalopbouw betekenden voorspoed van een gilde. Voor het Korendragersgilde vertaalde zich dat in verhoogde havenactiviteiten met instroom van nieuwe leden en verhuur van materieel en opslagruimten.

Op basis van het Kapitaal- en rekeningboek is de vermogensontwikkeling van het Korendragersgilde in een database uitgewerkt (grafiek 1). Het jaarlijkse gildekapitaal, zoals dat uit de bronnen is overgenomen, bestond zowel uit contanten als ver-

41 *Ordonnantien*, artikel 47, 17 januari 1589 en 29 januari 1767; Noordkerk, *Handvesten* 1322. In 1589 was alleen sprake van gildeleden 'die door haer ouderdomme niet meer mogen arbeiden'. In 1655 volgde een aanscherping van dat artikel en moesten korendragers ten minste zes jaar pensioenrecht opbouwen.

mogen in onroerend goed en (nominale) waardepapieren. In de grafiek kunnen grofweg vier perioden worden onderscheiden die in grote lijnen samenvallen met de fasering die Van Tielhof bij Baltische graanhandel heeft aangebracht. De eerste fase loopt vanaf de zestiende eeuw tot 1660 en kenmerkt zich door kapitaalgroei. Hierbij moet rekening gehouden worden met prijsinflatie.⁴² Daarna volgt een tijdvak van stagnatie. Vanaf 1740 is sprake van hernieuwde groei die aan het begin van de negentiende eeuw overgaat in een sterke kapitaalaccumulatie.

ZESTIENDE EEUW TOT 1660

Bijna al het scheepvaartverkeer van en naar het Oostzeegebied passeerde de Sont, de nauwe zeestraat die het Kattgat met de Oostzee verbindt. Vanaf de vijftiende eeuw werd daar tol geheven, waarbij scheepsnamen, vertrek- en bestemmingslocaties, alsmede scheepsladingen werden genoteerd. Op basis van de bewaard gebleven Sonttolregisters zijn de jaarlijkse graantransporten berekend.⁴³

Tussen 1560 en 1650 was bij de Baltische graanhandel een duidelijke opwaartse tendens te constateren. Een groei die niet zonder fluctuaties gepaard ging. Zo schoot het graantransport in 1617-1618 in één jaar tijd van circa 45.000 naar 121.300 last⁴⁴ omhoog. Daarentegen vielen de transporten tussen 1620 en 1630 terug, wat ondermeer veroorzaakt werd door enkele misoogsten en het uitbreken van de Pools-Zweedse Oorlog (1626-1629). Door het ontstane werktekort bracht de magistraat in 1624 het aantal korenlichters en schuiten terug. Na 1630 herstelde de graanhandel zich en bloeide na 1640 op. Op verzoek van kooplieden werd het aantal korenlichters toen weer uitgebreid.⁴⁵

De kapitaalontwikkeling van het Korendragersgilde kenmerkte zich vanaf het eind van de zestiende eeuw tot 1609 door matige groei. Deze nam vervolgens af, als gevolg van misgelopen huurinkomsten door gebruik van 'vreemde' of niet-gildezakken. Ook lieten kooplieden de korenlichters soms wekenlang in het Damrak liggen zonder ze te lossen. Graankopers konden dan, na eerst een monster op de korenbeurs te hebben beoordeeld, het graan testen in de nabijgelegen lichters. Deze handelwijze leverde niet alleen vervuiling en verstopping van de waterwegen op, maar beroofde de havenarbeiders bovendien van werk. De magistraat trof maat-

42 Zie voor prijsinflatie in de vroegmoderne tijd: J. L. van Zanden, *The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800*. (<http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php>). (geraadpleegd december 2011).

43 M. van Tielhof, *De Hollandse graanhandel 1470-1570; Koren op de Amsterdamse molen* (Leiden 1995) 98-104.

44 Eén last graan is 3.010 liter. Na 1820 gelijk aan 3.000 liter.

45 Van Tielhof, *The 'Mother'* 43-50; Van Dillen, *Bronnen II*, nr. 536, 31 december 1640.

Detail van een kaart van Amsterdam van Daniël Stalpaert uit 1662. In het Damrak, nabij de Korenbeurs, lagen de schuiten en lichters die met graan geladen waren. Particuliere collectie.

regelen en limeerde enerzijds de ligtijd van de vaartuigen en verhoogde anderzijds het entreegeld- en de huur van zakken en ander materiaal.⁴⁶

De door het stadsbestuur getroffen maatregelen hebben kennelijk effect gesorteerd, want de daaropvolgende jaren laten batige saldi zien. Daarna heeft het gilde van de oplevende handel in 1617/1618 geprofiteerd. Het kapitaal verdubbelde bijna van 2.140 naar 4.081 gulden. Dat moment vormde tevens het startpunt van een onafgebroken groei tot aan de beginjaren zestig, toen bijna vijftigduizend gulden in het kasboek werd genoteerd.⁴⁷ Een opmerkelijk resultaat, want door opeenvolgende verhogingen van ziekte- en ouderdomsuitkeringen waren de uitgaven in diezelfde periode fors gestegen.⁴⁸ Mogelijk heeft de toegenomen werkgelegenheid van sjouwers in de groeiende specerij- en zouthandel een gunstig effect op de vermogensgroei gehad. Zo slaagde de VOC er halverwege de zeventiende eeuw in om het monopolie op een flink aantal specerijen te verwerven en legde ze grote voorraden aan. Alleen bij de peperhandel ondervond de Compagnie concurrentie van andere Europese handelscompagnieën. Jaarlijks importeerde de VOC alleen al vier miljoen pond peper.⁴⁹ Ook de vraag naar zout, onmisbaar bij de conservering van levensmiddelen, bleef hoog. Vooral bij de export van haring, een van de 'steunberen' van de Nederlandse handel.⁵⁰

1660-1740

Halverwege de zeventiende eeuw kwam een einde aan de trendmatige stijging van de graanprijzen. Belangrijke redenen daarvoor waren de stagnatie van de bevolkingsgroei en de uitbreiding van de Europese verbouw van voedselgewassen. Vooral in Engeland nam de graanproductie sterk toe en de opkomst van Engeland als groot-exporteur van granen had grote gevolgen voor de internationale graanhandel. Vanaf de jaren twintig van de achttiende eeuw diende de Amsterdamse graanmarkt nog voornamelijk voor de distributie van de binnenlandse markt.⁵¹ De effecten van de stagnerende vraag naar Baltisch graan werden nog versterkt door conflicten in het Oostzeegebied. Bovendien was de Republiek zelf verwickeld in oorlogen met Frankrijk

46 J. le Moine de l'Espine en I. le Long, *De koophandel van Amsterdam naar alle gewesten des werelds (...)* (Rotterdam 1753) 251; *Ordonnantien*, 2 april, 13 augustus 1613 en 29 juli 1621.

47 PA, KRK I, 1617, 1618 en 1661.

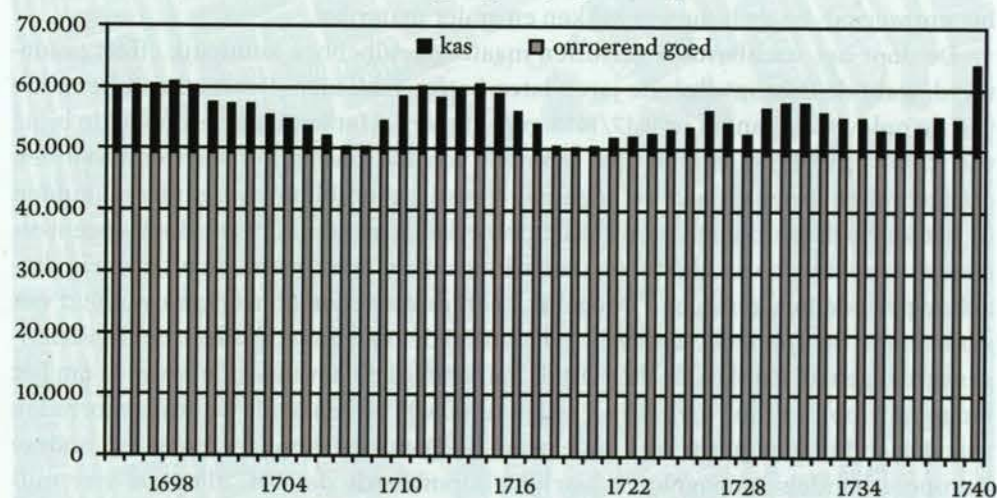
48 In 1618 bedroegen de uitgaven 1.678 gulden. In 1661 waren die naar 6.871 gulden opgelopen: een viervoudiging van de gilde-uitgaven.

49 E.M. Jacobs, *Koopman in Azië: De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000) 19-71.

50 De Vries en Van der Woude, *Nederland 488-489*.

51 M. van Tielhof, 'De vijf levens van de moedernegotie' in: *Amstelodamum* jaarboek 95 (2003) 61-67.

GRAFIEK 2 Kapitaal van het Korendragersgilde (in guldens), 1695-1741

Bron: PA, KRK I.

gedurende de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Nederlandse Oostzevaarders hadden daar sterk onder te lijden. Zo viel de Oosterse vloot in 1696 grotendeels in Franse handen.⁵² Om beter voor hun belangen op te komen, organiseerden Amsterdamse kooplieden en reders zich. Ze kozen vertegenwoordigers uit hun midden, waar op den duur directies uit ontstonden. De bekendste was de Directie der Oostersche Handel en Rederijen (DOHR). Deze directies zetten zich vooral in voor de konvooiëring van Oostzevaarders en de informatie-uitwisseling met het Oostzeegebied.⁵³

Aan het eind van de zeventiende eeuw investeerde het Korendragersgilde vooral in vastgoed, met een totaalwaarde van ruim 49.400 guldens. Daarnaast bezat de organisatie nog een geldelijke reserve van ongeveer tienduizend guldens. Toen aan het begin van de achttiende eeuw de uitgaven opliepen, teerde het gilde daar op in. Compenserende maatregelen, zoals verhoging van entreegeld en materiaalverhuur volgden. Bovendien mochten korendragers pas een beroep doen op onderstand als ze ten minste twee jaar gildelid waren. De genomen maatregelen bleken echter niet toereikend. Tussen 1703 en 1708 trokken pensioenen en ziekte-uitkeringen zo'n zware wissel op de gildekas dat het besteedbare kapitaal met bijna zeventienduizend guldens was geslonken. Nadat 'alle losse effecten en gelden' waren aangewend, bezat het

52 J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen*, derde deel (Haarlem 1860) 493-509.

53 J.R. Bruijn, 'In een veranderend maritiem perspectief: het ontstaan van directies voor de vaart op de Oostzee, Noorwegen en Rusland' in: *Tijdschrift voor Zeegegeschiedenis* 9 (1990) 15-25; M. van Tielhof, 'Directie der Oostersche Handel en Rederijen: galjoetsgeld werd subsidiekapitaal' in: *Ons Amsterdam* 51 (1999) 78-82.

gilde weinig financiële reserve.⁵⁴ Welgeteld zat er in 1708 nog 930 guldens in kas.⁵⁵ De sociale voorzieningen kwamen onder druk te staan en het gildebestuur restte niets anders dan een substantiële verlaging van de ziekte- en ouderdomsuitkeringen.⁵⁶ Dat was een verregaande maatregel, waar men zelden voor koos en die de ernst van de situatie onderstreepte.⁵⁷

Hoewel in daaropvolgende jaren enige verbetering optrad, volgde tien jaar later een tweede terugval. Zoals grafiek 2 laat zien was het besteedbaar gildekapitaal in 1720 gedaald tot net boven de duizend guldens.⁵⁸ Ingrijpen was onvermijdelijk. Verhoging van de entreegelden en verdubbeling van de jaarlijkse contributies bleken ditmaal afdoende. In de sociale voorzieningen werd niet gesneden. Toch was het gilde tussen 1720 en 1740 nog niet uit de financiële problemen. Rond 1727 leidden die tot nieuwe huurverhogingen.⁵⁹ De sterke opleving van de Amsterdamse graanhandel in de zomer van 1729 viel op een gunstig moment en zorgde voor toenemende inkomsten door instroom van nieuwe korendragers en verhuur van materieel.⁶⁰ Maar ook deze opleving was slechts van korte duur. Kennelijk was deze terugval minder zorgwekkend, want inkomstenverhogende maatregelen bleven uit. Pas na 1740 behoorden de financiële problemen tot het verleden.

Omdat korendragers specerijen mochten dragen, stelt Van Tielhof dat gildebroeders het verminderde werkaanbod door de stagnerende Baltische graanhandel hebben gecompenseerd met werk dat ondermeer voortkwam uit de expansie van de VOC-handel.⁶¹ Een voor de hand liggende aanname. Vooral voor het tijdsvak 1720-1740, toen de Compagnie veel schepen uitrustte. In scheepvaartbewegingen behoorde deze periode zelfs tot de hoogtijdagen van de VOC. Op de Amsterdamse compagnieswerf werkten in die jaren zo'n 150 sjouwers die speciaal bij vertrek en aankomst van de schepen werden aangenomen.⁶² Daarnaast had de Compagnie nog een vaste groep sjouwers in dienst die toezicht hield en de administratie bijhield.⁶³ In het namenregister van deze laatste groep komen geen gildebroeders voor.⁶⁴ Moge-

54 *Ordonnantien*, 24 januari 1702 en 25 februari 1707.

55 PA, KRK I, 1708.

56 *Ordonnantien*, 25 februari 1708. De uitkeringen werden van vijftig naar veertig stuivers verlaagd.

57 De Ridder, 'De ondersteuningsfondsen' 114.

58 PA, KRK I, 1720.

59 *Ordonnantien*, 26 januari 1720, 26 januari 1722, 29 januari 1727 en 29 januari 1729.

60 Van Tielhof, *The 'Mother'* 57; PA, KRK I, 1729. De inkomsten stegen met 6.750 guldens.

61 Van Tielhof, 'Stedelijke regulering' 508.

62 J.R. Bruijn, F.S. Gaastra en I. Schöffer, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*, volume I (Den Haag 1987) 173-179 en 187-188; J. Gawronski, *De equipage van de Hollandia en de Amsterdam: VOC-bedrijvigheid in 18de-eeuws Amsterdam* (Amsterdam 1996) 105.

63 P. van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie* ('s-Gravenhage 1927) 406-407.

64 Nationaal Archief (NA), Archief VOC nr. 6978, Aanstelling van sjouwers, 1766-1792; SA 366 nr. 606.

lijk bestond een deel van de losse sjouwers wel uit korendragers. De verhoogde werkzaamheden bij de VOC hebben echter niet tot inkomensverbetering van het gilde geleid. Ook kan de kapitaalgroei van de corporatie na 1740 hier niet door worden verklaard. Toen namen de werkzaamheden bij de VOC juist af.⁶⁵

1740-1800

Halverwege de achttiende eeuw namen de graantransporten door de Sont weer toe. Deze opgaande lijn hield, behoudens enige onderbrekingen, stand tot aan het eind van de achttiende eeuw. Tussen 1790-1795 werd gemiddeld zelfs net zoveel graan door de Sont vervoerd als tijdens de jaren veertig van de zeventiende eeuw: de hoogtijdagen van de Baltische graanhandel. Deze toegenomen vraag naar graan werd vooral veroorzaakt door de Europese bevolkingsgroei. Vooral in Groot-Brittannië ontstond een structurele behoefte aan Oosters graan. Deze achttiende-eeuwse opleving kon echter niet wedijveren met de dominante handelspositie in de zeventiende eeuw. Door internationale concurrentie en opkomst van andere voedingsgewassen stond de Amsterdamse graanhandel onder druk. Zo importeerde Groot-Brittannië, maar ook Frankrijk en Zuid-Europese landen, een deel van het Baltische graan zonder tussenkomst van de Amsterdamse markt. Hoewel deze 'voorbijlandvaart' geen nieuw verschijnsel was, speelden de Amsterdamse ondernemers daar nu een beduidend mindere rol. Bovendien schakelde een deel van de graanhandelaren in de tweede helft van de achttiende eeuw over van eigenhandel op commissiehandel. Daarbij handelden zij in opdracht van buitenlandse ondernemers die de financiering en de risico's van transport droegen.⁶⁶

De inkomensgroei van het Korendragersgilde begon in 1740 en kan geheel worden toegeschreven aan buitengewone omstandigheden. Door Europese graanmis-oogsten in 1740 en 1741 leefde de Baltische graanhandel tijdelijk op.⁶⁷ Van deze toegenomen vraag naar havenarbeid profiteerde het gilde. De gildekas vulde zich in drie jaar met ongeveer tienduizend gulden.⁶⁸ Net als in 1617/1618 markeerden deze jaren het begin van een gestage inkomensgroei. Het financiële overschot werd grotendeels in obligaties belegd.

Ondanks de oplevende graanhandel bleef het aantal korendragers in de tweede helft van de achttiende eeuw nagenoeg constant. Het Korenlichtermansgilde kende daarentegen wel enige ledengroei. Van Tielhof vindt het merkwaardig dat het Koren-

65 Bruijn, Gaastra en Schöffer, *Dutch-Asiatic Shipping* 175-179.

66 Van Tielhof, 'De vijf levens' 67-71. Zie voor commissiehandel: *Nederlandsche Jaerboeken* (1756), II 1150-1151; (1757) I 94-109.

67 De Vries en Van der Woude, *Nederland* 487; Van Tielhof, *The 'Mother'* 51.

68 PA, KRK I, 1740-1743.

Gildepenning van de Amsterdamse korendrager Jan Snikkenberg, 1794. Particuliere collectie.

dragersgilde niet van de wederopbloei van de Amsterdamse graanhandel heeft geprofiteerd. Als mogelijke verklaring noemt zij de toenemende schending van het gildemonopolie door zogenaamde 'onvrije lieden'.⁶⁹

Uit de vermogensgroei van het Korendragersgilde blijkt echter dat het gilde wel degelijk van de opbloei heeft geprofiteerd. In het voorgaande zagen we dat door opeenvolgende entreeverhogingen het aandeel deeltijdkorendragers in de loop van de achttiende eeuw was afgenomen. Bestond rond 1700 ongeveer eenderde van de sjouwers uit voltijdkorendragers, in de tweede helft van de achttiende eeuw was dat aandeel volgens eerdere schattingen tot de helft gestegen.⁷⁰ Daarnaast werden de gilderegels in die periode verruimd. Knechten, die voorheen gildelid waren of sjouwers die buiten de stad woonden, konden nu tegen betaling van een bescheiden jaarlijkse uitkoopsom geoorloofd havenwerk verrichten. Het mes sneed aan twee kanten. Voor de deeltijddragers leverde het een besparing op en voor het gilde betekende het meer inkomsten. Weliswaar miste de organisatie entreegelden, maar daar tegenover stond geen gildeverplichting ten aanzien van sociale voorzieningen. Bovendien was een aantal deeltijdwerkers, dat voorheen als onvrije lieden een boete riskeerde, nu wel bereid om te betalen. Ook zullen hun werkzaamheden tot verhoogde inkomsten uit materiaalhuur hebben geleid. Voor de kooplieden was deze flexibilisering van arbeidsaanbod eveneens gunstig. Bij toenemende arbeidsvraag kon een beroep worden gedaan op deeltijdhavenarbeiders. Uit bewaard gebleven kasboeken blijkt dat vele honderden uitkopers jaarlijks met de gildebroeders hebben samengewerkt. Soms

69 Van Tielhof, 'Stedelijke relulering' 508-509.

70 Van Tielhof, *The 'Mother'* 272.

was hun aantal bijna gelijk aan dat van de voltijdkorendragers. De eerder genoemde tweedeling onder korendragers zien we nu terug in voltijddragers die het gilde inkochten en deeltijddragers die het gilde uitkochten. Telling volgens het oude systeem zou een ledenbestand van ten minste duizend korendragers opleveren. Een aantal dat in sommige perioden, zoals we hiervoor in 1796 en 1820 zagen, verder kon oplopen.⁷¹

1800-1820

De achttiende-eeuwse ontwikkelingen in de Baltische graanhandel manifesteerden zich in de negentiende eeuw nog duidelijker. Door industrialisatie en bevolkingsgroei nam de vraag naar graan in Groot-Brittannië verder toe. Zo was vanaf 1815 ruim de helft van de graanexport uit Danzig voor de Engelse markt bestemd. Als internationaal distributiecentrum speelde Amsterdam in de loop van de negentiende eeuw nog slechts een marginale rol die eigenlijk alleen onder bijzondere omstandigheden tot leven kwam.⁷² In de eerste twee decennia van de negentiende eeuw was daar tweemaal sprake van.

Nadat de Fransen in 1795 de Republiek waren binnengevallen en de Bataafse Republiek als vazalstaat van Frankrijk was uitgeroepen, kwam Nederland in oorlog met Groot-Brittannië. De Amsterdamse graanhandel leed daar onder. Door de Vrede van Lunéville in 1801 en die van Amiens in 1802, kwam een eind aan de Tweede Coalitieoorlog (1799-1803). Door het toegenomen handelsoptimisme bloeide de Baltische graanhandel weer even op. Bedroeg het jaarlijkse gemiddelde in het eerste decennium van de negentiende eeuw ongeveer 13.000 last graan, in 1802/1803 was dat verdrievoudigd.⁷³ Deze voorspoed was echter van korte duur, want Frankrijk en Groot-Brittannië verklaarden elkaar nog in datzelfde vredesjaar opnieuw de oorlog. Na de afkondiging van het Continentale Stelsel in 1806, waarbij handel en verkeer op Groot-Brittannië verboden werden, volgde een buitengewoon ernstige stagnatie van de Amsterdamse graanhandel. In 1807 voer zelfs geen enkele schip door de Sont naar Nederland.⁷⁴ Na beëindiging van de Franse tijd in 1813 volgde een voorzichtig herstel. Toen in 1816/1817 de Europese graanoogsten mislukten, leidde dat tot enorme graanexporten vanuit de Baltische staten.⁷⁵ In de Amsterdamse haven

71 In 1803 telde het gilde 751 leden en 650 uitkopers. SAA, 366 nrs. 632-640.

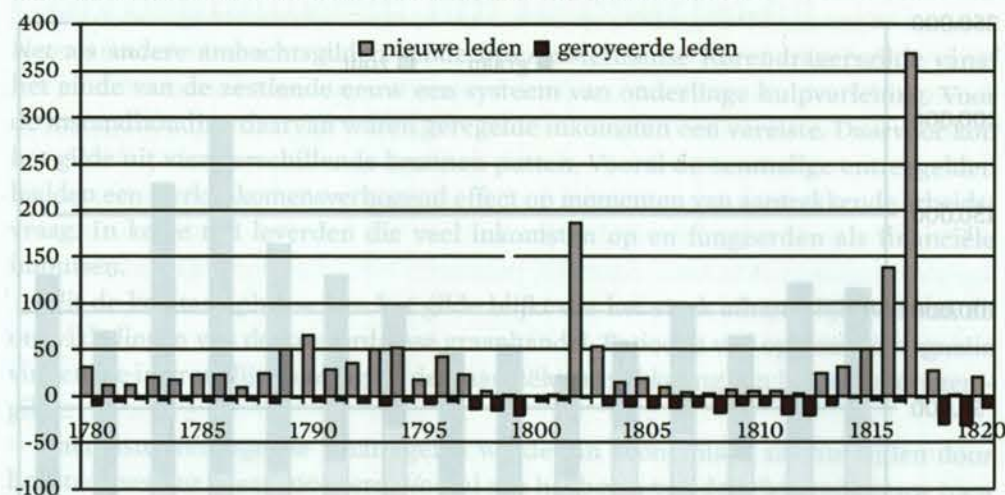
72 Van Tielhof, 'De vijf levens' 62-64.

73 Van Tielhof, *The 'Mother'* 77-78.

74 J.A. Faber, 'Scheepvaart op Nederland in een woelige periode 1784-1810' in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 47 (1984) 67-78.

75 W. Bunk, *Staatshuishoudkundige geschiedenis van den Amsterdamschen graanhandel* (Amsterdam 1856) 120-132; E. Horlings, *The economic development of the Dutch service sector 1800-1850: Trade and transport in a premodern economy* (Amsterdam 1996) 398.

GRAFIEK 3 Jaarlijkse mutaties van actieve korendragers, 1780-1821

Bronnen: SAA, 366 nrs. 606 en 607.

vertoonde "zich het oude mastbosch weder. Verre over de drie duizend schepen vielen aldaar dit jaar binnen, grootendeels met granen".⁷⁶

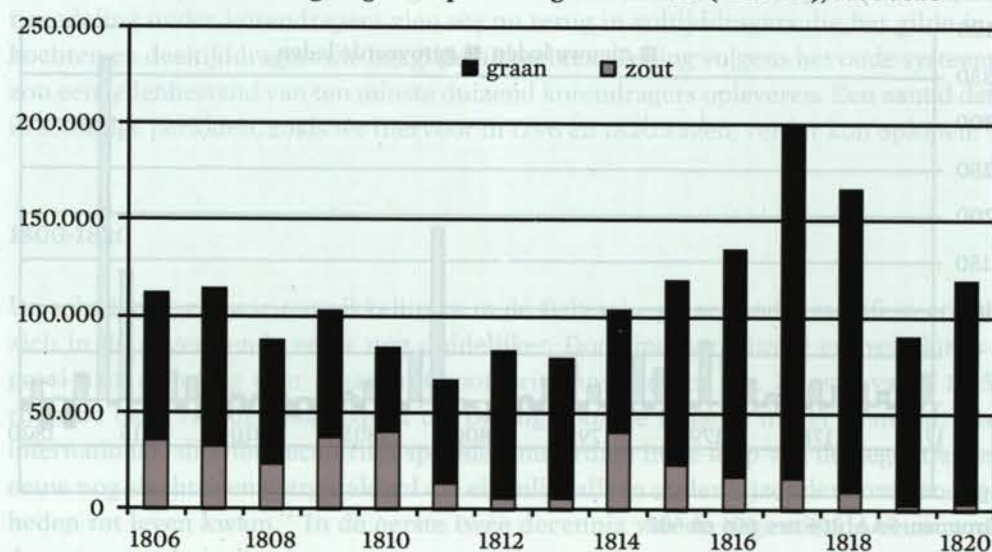
De periodieke opleving van de graanhandel had grote gevolgen voor de arbeidsmarkt. Door de gestegen vraag naar havenarbeid nam het aantal korendragers sterk toe. De jaarlijkse mutaties van nieuwe leden en 'uitgeklopte' of geroyeerde leden die hun jaarlijkse contributie niet hadden voldaan, zijn in grafiek 3 weergegeven. Om het actieve verloop van korendragers te volgen, zijn de personele wijzigingen als gevolg van overlijden hier buiten gehouden. In de eerste twee decennia van de negentiende eeuw zien we pieken in de herstelperioden van de Baltische graanhandel. De explosieve ledengroei in 1802 kan nog deels verklaard worden door de voorafgaande ledenafname. Bij die van 1817, toen maar liefst 368 nieuwe korendragers lid werden, is dat niet het geval. Al vanaf 1813 is een significante stijging van het aantal nieuwe leden en afname van het aantal geroyeerde leden te constateren. In deze jaren vloeiende veel geld aan entreegelden in de gildekas. In 1816 en 1817 bedroeg dat ruim 25.000 gulden.⁷⁷

Dat meer overslag tot toename van het aantal korendragers leidde, laat grafiek 4 zien. Daarin zijn de bewaard gebleven gegevens over door korendragers verzette hoeveelheden bulkgoederen tussen 1806-1821 uitgezet. Bij het zakkendragen werd

76 N.G. van Kampen, *Geschiedenis van den vijftienjarigen vrede in Europa, sedert den Vrede te Parijs in 1815 tot op den tweede Fransche omwenteling in 1830*, 2 delen (Haarlem 1832) I 99.

77 PA, KRK I, 1816-1817.

GRAFIEK 4 Door korendragers getransporteerd graan en zout (in lasten), 1806-1820

Bron: SAA, 366 nr. 653.

onderscheid gemaakt tussen 'overslag of overboord', het lossen van vaartuigen en het 'op- en afdragen' van zakken naar de opslagruimten in de pakhuizen.⁷⁸ Voor de twee transporttrajecten werden verschillende kosten in rekening gebracht die apart werden genoteerd. Daardoor zijn de door korendragers verzette volumens graan en zout groter dan de geïmporteerde hoeveelheden. Zoals te verwachten, treffen we een maximum in 1817 aan. In totaal werd toen bijna 200.000 last graan en zout versjouwd. Dat was ongeveer driemaal zoveel als in 1811. Wat bovendien opvalt is dat de overslag van zout in die jaren een substantiële bijdrage leverde. Zo bestond bijna de helft van de bulkgoederen in 1810 uit zout. Ook de inkomsten uit materiaalhuur laten grote verschillen zien. In 1811 bedroegen die 3.140 gulden en in 1817 ruim 10.210 gulden.⁷⁹ In de eerste twee decennia heeft het gilde sterk van de momenten van oplevende graanhandel geprofiteerd. In twintig jaar tijd nam het gildekapitaal met bijna 92.500 gulden toe.

78 SAA, 366 nr. 658, 1882-1890.

79 SAA, 366 nr. 653, 1806-1834.

CONCLUSIE

Net als andere ambachtsgilden kende het Amsterdamse Korendragersgilde vanaf het einde van de zestiende eeuw een systeem van onderlinge hulpverlening. Voor de instandhouding daarvan waren geregelde inkomsten een vereiste. Daarvoor kon het gilde uit vier verschillende bronnen putten. Vooral de eenmalige entreegelden hadden een sterk inkomensverhogend effect op momenten van aantrekkende arbeidsvraag. In korte tijd leverden die veel inkomsten op en fungeerden als financiële impulsen.

Uit de kapitaalopbouw van het gilde blijkt dat het sterk afhankelijk was van de ontwikkelingen van de Amsterdamse graanhandel. Perioden van opbloei en stagnatie vinden we in grote lijnen terug bij de financiële ontwikkeling van het Korendragersgilde.

Inkomstenverhogende maatregelen werden in economisch slechte tijden door het stadsbestuur gesanctioneerd. Vooral aan het begin van de achttiende eeuw toen het gilde in grote financiële zorgen geraakte. Dat was deels het gevolg van het eigen financiële beleid in voorgaande decennia, toen het gildebestuur een groot deel van zijn kapitaal in onroerend goed had geïnvesteerd. De financiële reserves bleken daarna niet toereikend om de aanhoudende neergang op te vangen. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat korendragers in perioden van stagnatie compenserende werkzaamheden in andere overslagsectoren verrichtten. Uitgezonderd de zouthandel, die in de negentiende eeuw een substantiële bijdrage leverde.

In de tweede helft van de achttiende eeuw kende de organisatie een sterke vermogensgroei door de aantrekkende graanhandel. Ook deregulerende maatregelen hebben daaraan bijgedragen. De tweedeling van korendragers in voltijd- en deeltijd-dragers werd geformaliseerd in een systeem van gildeleden en uitkoopleden. Het totaal aantal sjouwers nam daardoor toe. Voor kooplieden vormde deze flexibilisering van het arbeidsaanbod een antwoord om op de fluctuerende graanhandel en daarmee samenhangende arbeidsvraag te anticiperen.

De organisatie van sociale voorzieningen van het Amsterdamse Korendragers-gilde was, door het grote ledenaantal in een conjunctuurgevoelige transportsector, geen eenvoudige opgave. Duidelijk is dat deze grote corporatie van ongeschoolde havenarbeiders op een adequate wijze antwoorden wist te formuleren op de aan haar gestelde uitdagingen. Getuige alleen al het lange ononderbroken bestaan van deze organisatie, die na ruim tweeënhalf eeuw overging in een fonds van beëdigde korendragers dat tot 1890 stand hield.

RUUD PAESIE (1956) studeerde enige jaren politicologie en geneeskunde aan de Universiteit Nijmegen. Tussen 1991 en 1994 was hij als medewerker van de Afdeling Archeologie Onderwater betrokken bij een onderzoek naar een laat-Romeinse brug in de Maas bij Cuijk. In 1997 lokaliseerde hij het in 1726 gestrande Zeeuwse VOC-schip *Ravesteyn* in Maldiven en publiceerde daar over. In 2008 promoveerde hij aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar de illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie. Als research fellow is hij momenteel verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Hij publiceert over uiteenlopende maritiem-historische onderwerpen.

Corresponderen om te overleven

*Het economische belang van persoonlijke brieven uit zeventiende-eeuws Suriname**

SUZE ZIJLSTRA

Weinig bewoners van Suriname hadden het eind 1671 zo goed als dominee Johan Basseliers en zijn vrouw Sarah van Scharphuisen. Sarah schreef naar huis over het leven dat zij en haar man leidden op zijn plantage. Afgezien van de dieren die ze hielden voor vlees – schapen, geiten, varkens, kalkoenen, hoenders en eenden – lieten ze regelmatig een slaaf op vis uitgaan. Daarnaast verbouwden ze een aantal groenten, zoals kool, andijvie, peentjes, radijsjes en peterselie, en rum werd op de plantage gemaakt van suikersiroop. Andere provisie, zoals boter, meel, wijn, koren en specerijen, kreeg Johan van contacten in Zeeland. Het beeld dat de vrouw van Basseliers schetste is idyllisch, maar berichten van anderen wijzen erop dat haar leven eerder uitzondering dan regel was. Zelf zag ze dat ook, want ze kon zeggen dat zij “nefens de beste in [het] lant leeven”.¹ Het gros van degenen die in het laat zeventiende-eeuwse Suriname woonden leefde een zwaar bestaan, en ook hun familie die achterbleef in de Republiek had het niet makkelijk. In dit artikel wordt gekeken naar de banden tussen kolonisten en thuisblijvers, waarbij met name aandacht is voor de noodzaak van briefverkeer tussen beide partijen in de strijd om te overleven.

* Dit artikel is een bewerking van de scriptie die ik heb geschreven voor de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam in 2009: *‘Om te sien of ick een wijf kan krije, want hebbe deselve seer nootsaeckelijck vandoen’. Migratie, kolonisatie en genderverhoudingen tijdens de Zeeuwse overheersing van Suriname (1667-1682)*. Voor deze scriptie heb ik de J.R. Bruijn-prijs 2011 mogen ontvangen van de Nederlandse Vereniging voor Zeegegeschiedenis. Ik ben de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland erkentelijk voor haar financiële bijdrage aan mijn scriptieonderzoek.

¹ Sarah van Scharphuisen aan haar moeder Elsie Jans Munnick, 6-1-1672 en idem aan Metta van Scharphuisen, 8-1-1672, The National Archives (TNA), High Court of Admiralty (HCA) 30, inv. nr. 227/2; J. Vernooij, ‘Godt niet meer Engels maar geheel Zeeuws. Jan Basseliers, kerk en slavernij’ in: *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 14 (2005) 7-8.